

Δήμητρα Παυλάκου

Από την ψυχανάλυση στην παιδαγωγική

Από την ψυχανάλυση...

Μόλις προς το τέλος του παρόντος αιώνα μπόρεσε η παγκόσμια κοινότητα να αντιληφθεί ότι κλείνοντας ανθρώπους στα ψυχιατρεία δεν αποδεικνύει με τούτο τη σωφροσύνη της. Ο μονόλογος της ψυχιατρικής λογικής ακόμα και σήμερα επιβάλλεται, γιατί ο μέσος άνθρωπος απέναντι στο ενδεχόμενο μιας ψυχικής διαταραχής εμφανίζεται εξαιρετικά αμήχανος. Η αμηχανία μπροστά στην ψυχική διαταραχή οδήγησε ολόκληρες κοινωνίες, ολόκληρους αιώνες στην περιθωριοποίηση και στην αποκοπή των λεγομένων τρελών από τους κόλπους της κοινωνίας. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, καθώς η λέπρα αρχίζει να υποχωρεί στο δυτικό κόσμο, τη θέση της παίρνει η τρέλα. Οι εκτάσεις που δέχονταν παλιά τους λεπρούς, από την αρχή ήδη του 14ου αιώνα αρχίζουν να δέχονται την ενσάρκωση του κακού με τη μορφή των τρελών και ειδικά κρατητήρια για τους παράφρονες, όπως ο περίφημος Πύργος των Τρελών στην Caen, ή τα κρατητήρια στο Hotel-de-Dien, στο Παρίσι. Σκελετωμένες υπάρξεις που σέρνονται σαν σκιές από τοίχο σε τοίχο, καταραμένοι από την παπική Εκκλησία, θεωρούνται δαιμονισμένοι και ρίχνονται στην πυρά. Αυτή είναι η αντιμετώπιση της ψυχικής αρρώστιας για αιώνες, όπου η τρέλα είναι ταυτόσημη της αμαρτίας. Από την εγκάθειρξη θα ξεπηδήσουν και τα λεγόμενα ηθικά φάρμακα, τιμωρίες δηλαδή που είχαν σαν σκοπό να κάνουν τον παράφρονα να συνέλθει. Ο Pinel ισχυρίζεται ότι πρέπει για να ταραχθεί η φαντασία του φρενοβλαβούς να του εντυπωθεί ένα αίσθημα τρόμου. Εξάλλου ο Desportes στην έκθεσή του: Περί υπηρεσιών παρεχομένων εις τους παράφρονες, περιγράφει τα κελιά της Bicetre έτσι: «Ο δυστυχής δεν έχει άλλο έπιπλο από το αχυρένιο στρώμα κι αναγκαστικά το σώμα του ακουμπάει στον τοίχο κι έτσι είναι αδύνατο να κοιμηθεί χωρίς να μουσκέψει από το νερό που στάζει από τις υγρές πέτρες. Όσο για τα πασίγνωστα κελιά της Salpêtrière, έγραφε «εκείνο που τα 'κανε ακόμα πιο πένθιμα και θανατηφόρα, ήταν ότι τον χειμώνα φούσκωναν τα νερά του Σηκουάνα και τα κελιά που ήταν στο ύψος των υπονόμων γέμιζαν κοπάδια

αρουραίων που ορμούσαν στους τρόφιμους και τους κατάτρωγαν. Βρέθηκαν τρελοί με φαγωμένα τα πρόσωπα και τα πόδια».

Αυτή είναι η κατάσταση μέχρι τη στιγμή που ο Φρόντ αρχίζει να μελετά περιπτώσεις υστερίας στο τέλος του 19ου αιώνα και με τη μέθοδο της ύπνωσης εγκαινιάζει μια νέα οπτική στην ψυχική αρρώστια που θα ονομαστεί ψυχανάλυση. Ήδη το 1899 εκδίδει την *Ερμηνεία των ονείρων*, το 1901 την *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής* και το 1905 τα *Τρία δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*. Το 1902 είχε πάρει τον τίτλο του καθηγητή του πανεπιστημίου της Βιέννης αλλά δεν του έδωσαν την έδρα γιατί οι θεωρίες του αντιμετωπίστηκαν με εχθρότητα από τους ψυχιάτρους της εποχής και γελοιοποιήθηκαν γιατί μ' αυτές ο διαταραγμένος δεν εθεωρείτο πια ανίκατος τρόφιμος των ασύλων, αλλά άτομο που με τη διαδικασία της ψυχανάλυσης μπορούσε να ζήσει ως ίσος προς ίσον με τους συνανθρώπους του.

Ο Φρόντ κέρδισε σπουδαία θεραπευτικά οφέλη από την αυτοανάλυση των ονείρων του. Μείωσε τα αισθήματα ενοχής απέναντι στους ασθενείς και στους συναδέλφους του για τη σιδηροδρομική φοβία του, για το άγχος του θανάτου. Οι πρώτοι βιογράφοι του ο Buxbaum, ο Bernfeld, ο Grinstein, θεώρησαν την αυτοανάλυση ως το ισοδύναμο μιας ψυχανάλυσης. Πριν ο Φρόντ το 1895 να εγκαινιάσει την αυτοανάλυσή του, ακολούθησε τις εξής φάσεις: 1) ερεύνησε το ασυνείδητο μέσω των παιδικών αναμνήσεων και των ονείρων· 2) ασχολήθηκε με την προσυνειδητή σύλληψη των εννοήσεων· 3) συστηματοποίησε τη θεωρία του με τη βοήθεια του Υπερεγώ. Η αλληλογραφία του με τον Fliess που τον γνώρισε, όταν είχε πάει στη Βιέννη για εκπαίδευση, τον βοήθησε στο να αυτοαναλύεται. Ο Fliess αποτελεί για τον Φρόντ το κοινό του, τον κριτικό της θεωρίας του. Η αλληλογραφία τους αποτελεί πολύτιμο απόκτημα, γιατί μέσα από αυτή φαίνονται όλες οι φάσεις από τις οποίες πέρασε η φροϋδική θεωρία.

Η ερμηνεία των ονείρων είναι ένα έγκυρο μονοπάτι στη φροϋδική θεωρία. Η πίστη του Φρόντ στην εγκυρότητα της ερμηνείας του οδήγησε στο να ερμηνεύσει μέσω αυτής και τις άλλες μορφές συμπεριφοράς. Τα όνειρα προκαλούνται από επιθυμίες και οι επιθυμίες αυτές αποκαλύπτονται με την εξέταση των ονείρων σε συνδυασμό με τις συνειρμικές σκέψεις του ανθρώπου που ξυπνά. Το όνειρο κατά τον Φρόντ, μεταμφιέζει την επιθυμία επειδή ο ύπνος θα διαταρασσόταν αν είχε άμεση εμπειρία της επιθυμίας στο όνειρό του.

Ο Φρόντ στην αρχή της ψυχαναλυτικής του πρακτικής συχνά απογοητευόταν διότι οι ασθενείς δεν δέχονταν τις ερμηνείες του. Σιγά σιγά διεύρυνε την ψυχαναλυτική του θεραπευτική προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της ερμηνευτικής εγκυρότητας του ψυχαναλυτή και της δέσμευσης του ασθενούς. Ο Φρόντ θεωρούσε ότι ο ασθενής αντιστεκόταν στη θεραπεία και θεώρησε τη σχέση ψυχαναλυτή και πελάτη υποκατάστατη εκδοχή της σχέσης του ασθενούς με την προηγούμενη εξουσιαστική μορφή της ζωής του, δηλαδή τη νύρωση της μεταβίβασης.

Στο βιβλίο του *Μελέτες για την Υστερία*, περιλαμβάνονται ιστορικά πελατών του, μέσα από τα οποία ανακαλύπτει την αλληλουχία των γεγονότων που οδηγούν από το αρχικό τραύμα κατά την πρώτη παιδική ηλικία στην επανάληψή τους κατά τη διάρκεια της εφηβείας και τέλος στα συμπτώματα του ενήλικα. Η λογική της ερμηνευτικής του εργασίας τον ωθεί στην κατανόηση της αιτιότητας που λειτουργεί αναδρομικά. Το ιστορικό του ασθενούς είναι η ιστορία του ατόμου και περιλαμβάνεται στις μελέτες του για διδακτικούς σκοπούς. Πάντα εμφανίζεται το πρόβλημα της αρχικής πράξης απέναντι στην αρχική φαντασίωση. Στο βιβλίο του *Τοτέμ και ταμπού*, δέχεται ότι ο φόνος του αρχέγονου πατέρα υπήρξε φαντασίωση παρά πραγματικό γεγονός.

Στο έργο του *Πέρα από την αρχή της ηδονής*, ο Φρόυντ εκθέτει την πιο αφηρημένη του έννοια. Την έννοια του καταναγκασμού σε επανάληψη και υποστηρίζει την ύπαρξη ενστίκτων θανάτου, των μυθικών (ενορμήσεων). Η ενόρμηση γράφει δεν είναι ποτέ ορατή, δεν τη συλλαμβάνει η αντίληψή μας εκτός από την περίπτωση που πρόσθεσε στο έργο του *Πολιτισμός, πηγή δυστυχίας*, κατά την οποία της δίνει χρώμα η σεξουαλικότητα.

«Κατά την αξιολόγηση των παρατηρήσεών μας πάνω στα ένστικτα ζωής και θανάτου, γράφει στο βιβλίο του *Πέρα από την αρχή της ηδονής*, δεν πρέπει να μας απασχολεί ιδιαίτερα το γεγονός ότι συναντάμε τόσες πολλές δυσνόητες και σκοτεινές διεργασίες όπως η εκτόπιση ενός ενστίκτου από ένα άλλο, η στροφή ενός ενστίκτου από το εγώ σ' ένα αντικείμενο και άλλα παρόμοια. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είμαστε υποχρεωμένοι να χρησιμοποιούμε επιστημονικούς όρους, δηλαδή τη μεταφορική γλώσσα που προσδιορίζει στην ψυχολογία. Διαφορετικά θα ήταν αδύνατο να περιγράψουμε τις υπό εξέταση διεργασίες και δεν θα μπορούσαμε να τις αντιληφθούμε.

Ο Φρόυντ γεννήθηκε το 1856 και πέθανε το 1939, αφήνοντας πίσω του ένα επαναστατικό και ολοκληρωμένο έργο που το εμπλουτίζουν οι μαθητές του, όπως ο Jung με τον οποίο άρχισε να αλληλογραφεί το 1906 όταν ήταν 50 ετών σε μια κατάσταση όπως λέει ο ίδιος «ιδεώδους απομόνωσης». Όλοι οι μαθητές του και οι οπαδοί του, ακόμα και η κόρη του Άννα Φρόυντ, προχωρούν το έργο του παραπέρα, το εμπλουτίζουν με τις εμπειρίες νέων κοινωνικών δομών και αντιλήψεων. Αυτός όμως που κατά γενική ομολογία φτάνει να κάνει την ψυχανάλυση κίνημα και να επιδράσει σε μια ολόκληρη γενιά διανοητών, είναι ο Jacques Lacan.

Γεννήθηκε το 1907 και πέθανε το 1981 πλήρης ημερών, αφήνοντας πίσω του έριδες που συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Ιδιόρρυθμος και δημιουργικός, μέχρι το τέλος του ήταν γιατρός, ποιητής, μαθηματικός, ηθοποιός και φιλόσοφος. Μέσα του υπήρχαν και διαφωνούσαν οι διαφορετικοί άνθρωποι. Του άρεσε όσο ζούσε να σοκάρει. Όμως η ψυχανάλυση έγινε επιστήμη χάρις σ' αυτόν.

Αναζητώντας τη μέθοδο, απέρριπε τις ορθόδοξες ερμηνείες της γνώσης για το ασυνείδητο. Κυρίως αυτές που βασίζονταν στην ιατρική, τη βιολογία, τη φυσιολογία, αλλά τον ανορθόδοξο αγγλοαμερικανικό νεοφροϋδισμό.

Η βάση της λακανικής θεωρίας είναι η ανθρωπιστική επιστήμη με στρουκτουραλιστικό και σημειολογικό προσανατολισμό σε συνδυασμό με τη λογική και τα μαθηματικά. Όταν ο Λακάν γράφει ότι το ασυνείδητο είναι κατασκευασμένο σαν γλώσσα με τη φράση αυτή δίνει και το στίγμα της θέσης του.

Όταν ο αναλυόμενος μιλάει, με τις επαναλήψεις, τις αποσιωπήσεις, τις ασυναρτησίες της ομιλίας του, μπορούμε να υποθέσουμε και τα γεγονότα εκείνα της ζωής του που παραλήφθηκαν και μετατράπηκαν σε συμπτώματα. Τα συμπτώματα αυτά κρυπτογραφούνται στη γλώσσα, όπως και η απαλλαγή απ' αυτά μέσω της γλώσσας γίνεται.

Το ασυνείδητο στον Λακάν εμφανίζεται σαν απόλυτος Άλλος διαφορετικό από το εγώ. Ο Άλλος δεν αποτελεί παρά την άλλη σκηνή.

Το Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό του Φρόυντ, ο Λακάν τα ορίζει ως πραγματικό, φανταστικό, συμβολικό. Το συμβολικό είναι ο Άλλος με μεγάλο Άλφα. Είναι η τάξη της γλώσσας, του πολιτισμού, η δύναμη που οργανώνει το πραγματικό και το φανταστικό.

Ένα σημαντικό στοιχείο στη λακανική θεωρία είναι το σημαίνον δηλαδή η αντικειμενική μορφή με την οποία εκφράζεται το συμβολικό. Είναι η τομή της γλώσσας που είναι ταυτόχρονα υλική δηλαδή ακουστική ή γραφική. Το νόημα του σημαίνοντος είναι το σημαίνόμενο, που είναι απωθημένο.

Το σύστημα εννοιών που προτείνει η λακανική θεώρηση συνδέονται με κυκλικούς ορισμούς και συνενώνεται με τη γλώσσα. Το ασυνείδητο, που εκδηλώνεται σαν ομιλία του Άλλου, φανερώνεται μόνο μέσα από τη γλώσσα. Όλα αυτά βέβαια που σήμερα είναι γνωστά και διαδεδομένα, εκείνη την εποχή που τα ανακοίνωσε στα σεμινάρια του προς τους φοιτητές ήταν σκοτεινά και ακατανόητα. Όμως η ασάφεια αυτή δεν είναι ούτε στυλ, ούτε μόδα, αλλά αναγνώριση του άλυτου των στρωμάτων του ασυνείδητου.

Η θεωρία και η πρακτική του Λακάν δεν βρίσκουν αρχικά την αποδοχή που τους άξιζε. Στη συνέχεια όμως αποδείχτηκε πως ο Λακάν ως κήρυκας ενάντια στο δογματισμό της επίσημης ψυχανάλυσης δημιούργησε φανατικούς οπαδούς.

Οι λακανικοί και οι μεταλακανικοί όμως δεν έχουν δείξει ως τώρα σημάδια ανοίγματος της θεωρίας, αλλά αντιθέτως δογματοποιούν και απόλυτοποιούν την έτσι κι αλλιώς τμηματική και αντινομική σκέψη του δασκάλου τους. Μερικοί μαθητές παραδέχονται τον σκοτεινό Λακάν άλλοι στηρίζονται στη λογική και τον ορθολογισμό του.

Οι λογομαχίες ξεκινούν ήδη πριν το θάνατό του το 1981 και μετά το θάνατό του, δώδεκα χρόνια τώρα, αμείωτες. Όπου κι αν καταλήξουν οι λύσεις θα ανήκουν στο γλωσσικό επίπεδο. Έτσι, η διαμάχη για την επιστημονικότητα ή όχι της λακανικής θεωρίας προσκρούει στη διπλή ιδιότητα του συμβολικού δηλαδή το αλγεβρικό από τη μια σύμβολο και το μυστικό από την άλλη.

Η Κατρίν Κλεμάν, η Mannoni, ο Deluy, ο Roustang και άλλοι έφτασαν πραγματικά σε στιγμές παροξυσμού, τα βιβλία τους τα χαρακτηρίζει μια πολεμική οξύτητα. Μιλώντας γενικά τώρα για τη λακανική θεωρία θα διαπιστώσουμε πως το συμβολικό έχει μέγιστη σημασία για τον Λακάν. Το συμβολικό αποτελεί το κύριο προσδιοριστικό του ανθρώπου και είναι η σφαίρα των πιο αυθεντικών του εκδηλώσεων. Η δυνατότητα αντικειμενοποίησης και διάρθρωσης του συμβολικού αποτελεί τον όρο για τη δυνατότητα δημιουργίας της επιστήμης για τον άνθρωπο γενικά. Το συμβολικό είναι για τον Λακάν κάτι ενιαίο μια συμβολική τάξη προσιτή στην τυποποίηση του Κλωντ Λεβί-Στρως.

Το αλγεβρικό σύμβολο είναι υπεργλωσσικό, είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού προσδιορισμού.

Το μυστικογενές σύμβολο είναι προγλωσσικό, προλεκτικό, προέρχεται από τους μύθους είναι πηγή συμβολισμού, πάλι στην τάξη της γλώσσας αναγόμενο. Μέσω της γλώσσας θα γίνει και η περίφημη μεταβίβαση. Η ψυχανάλυση υπήρξε ακριβώς το αποτέλεσμα των προσπαθειών δημιουργίας της θεωρίας της πείρας που συνδέεται με το φαινόμενο της μεταβίβασης.

Μεταβίβαση σημαίνει τη μεταφορά για τον ψυχαναλυτή σε συνθήκες ψυχοθεραπευτικής κατάστασης των παθογόνων συγκινήσεων του αρρώστου που αφορούν το ιστορικό της ζωής του σε σχέση με άλλα πρόσωπα και κυρίως με πρόσωπα που έχουν εξουσία όπως οι γονείς. Η μεταβίβαση επιτρέπει στον πελάτη να ξαναγήσει αυτές τις συγκινήσεις ύστερα από εσωτερική διεργασία να απαλλαγεί απ' αυτές και από την επιρροή του αναλυτή.

Σύμφωνα με τον Φρόυντ και με τον Λακάν, η άρση της μεταβίβασης συμπίπτει και με το τέλος της ανάγκης για ψυχανάλυση δηλαδή με την έξοδο στις πραγματικές διαπροσωπικές σχέσεις.

Ο Λακάν όπως είναι ήδη γνωστό άσκησε το επάγγελμα του ψυχαναλυτή συστηματικά και δίδαξε για πολλά χρόνια, θεωρώντας το έργο του ουσιαστικά σαν ξαναδιάβασμα του Φρόυντ. Όμως, οι ιδέες του είναι διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο που να προσφέρονται για ερμηνεία και όχι για παρουσίαση. Γι' αυτό το λακανικό έργο συχνά κινδύνευσε να

παρερμηνευθεί. Όλο το οικοδόμημα της σκέψης του επηρεάστηκε σημαντικά από τον Claude Levi-Strauss, όπως ήδη αναφέραμε αλλά και από τον Ferdinand de Saussure και τον Roman Jakobson. Οι στοιχειωδέστερες έννοιες προέρχονται από τον Saussure, όπως το σημαίνουν και το σημαινόμενο, η διάκριση μεταξύ ομιλίας και γλώσσας (langue και parole). Το ενδιαφέρον δηλαδή δεν είναι για τη λακανική θεωρία το ψυχαναλυτικό πλαίσιο αλλά η επανεξέταση των ψυχαναλυτικών εννοιών στο πλαίσιο αυτό. Η ψυχανάλυση, προσφέρει το μοντέλο για όλες τις μορφές διαλόγου, είναι θα έλεγε κανείς, η μόνη μεταψυχολογία.

Οι διαξιφισμοί μεταξύ του Λακάν και της αμερικανικής ψυχανάλυσης είναι επίσης συχνοί, διότι οι Αμερικανοί ψυχαναλυτές προσηλωμένοι στον Freud, παρερμηνεύουν συχνά τη θεωρία του και οδηγούνται σε συμπεράσματα φυσικής αντικειμενικότητας, και δεδομένης, ενώ θα έπρεπε να δώσουν το προβάδισμα στα προβλήματα της γλώσσας και του διαλόγου, βασικό εργαλείο της ψυχανάλυσης. Ο Λακάν απέφυγε τις χονδροειδείς ερμηνείες στις οποίες καταφεύγει η αμερικανική σχολή. Εξάλλου το πέραςμα των χρόνων δείχνει πόσο ο Λακάν είχε δίκιο να τους αντιμάχεται, κυρίως αυτό τον καιρό που οι απελπισμένοι ψυχαναλυτές της Αμερικής, εισάγουν όπως-όπως τον Λακάν κι ένα σημαντικό ρεύμα αρχίζει να πλησιάζει τη θεωρία του. Αρχίζει δηλαδή να ξεφεύγει από τις ερμηνείες και την παρατήρηση και να ενδιαφέρεται για σειρές σημασιών, οργανωμένες σε μια συμβολική τάξη, με πρωτότυπο τη γλώσσα. Το σημαίνουν του Λακάν αναφέρεται πάντα σε άλλο ή άλλα σημαίνοντα. Το νόημα, λέει ο Λακάν δεν είναι δυνατό να νοηθεί, να γίνει αντιληπτό, παρά μέσα στη μοναδικότητα της σημασίας που αναπτύσσεται από τη συνομιλία. Όταν ο πελάτης του ψυχαναλυτή αναφερθεί στον πατέρα του, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη να στραφούμε στο οιδιπόδειο, όπως κάνουν οι Αμερικανοί ψυχαναλυτές αλλά να αναζητήσουμε κάποια μεταφορά στο πρόσωπο του εργοδότη, του αρχηγού, ή και του αναλυτή. Όταν ο Λακάν λέει ότι το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου, πρέπει να πούμε ότι την ψυχανάλυση την βλέπει σαν μια διαλεκτική πορεία στην οποία επέρχεται η κατανόηση της ομιλίας μεταξύ δύο προσώπων. Ο Άλλος του Λακάν είναι μια άλλη σκηνή, είναι ένας από τους τόπους του ασυνείδητου. Οι δηλώσεις του πελάτη του ψυχαναλυτή απευθύνονται σ' αυτόν και συνειδητά και ασυνείδητα.

Εδώ, αλλά και από την αρχή αναφερόμαστε στον πελάτη του ψυχαναλυτή, αντί του ψυχαναλυτής-ψυχαναλούμενος όπως ήθελε ο Φρόυντ, ή του ψυχαναλυτής-ψυχαναλύων όπως θέλει ο Λακάν, γιατί πιστεύουμε ότι εκτός των άλλων μεταξύ των δυο αυτών προσώπων υπάρχει και μια οικονομική σχέση όπως μ' έναν ωτορινολαρυγγολόγο και τον πελάτη του. Κυρίαρχη όμως παραμένει η αξία της μετάθεσης σε όλες τις ασυνείδητες ανακοινώσεις των πελατών του ψυχαναλυτή. Ο ψυχαναλυτής σπάνια αγνοεί τον Άλλο, που βρίσκεται στη ρίζα του ασυνείδητου. Όπως είπαμε πριν το ασυνείδητο έχει τη μορφή γλώσσας, δηλαδή μιας συμβολικής διαδικασίας, που διδάσκεται στο παιδί. Έτσι ο Άλλος ριζώνει θα λέγαμε στο συμβολικό περιεχόμενο. Ο Λακάν λέει σχετικά ότι πρόκειται για έναν αποστολέα που παίρνει πίσω το ίδιο του το μήνυμα. Ενώ οι μιχαβιοριστές, η αμερικανική σχολή δηλαδή, εξάγουν τα περί επιθυμίας κατευθείαν από την ενστικτώδη παρόρμηση και τη βιολογική ανάγκη, ο Λακάν είναι πάντοτε συνηγορητικός στην ουσιαστική διαλεκτική θέση του ανθρώπου. Βρίσκεται κοντά στη Μελανί Κλάιν και στην άποψη της περί πρώιμης σχέσης αντικειμένου.

Η σημασία του λακανικού έργου δεν είναι δυνατόν να χωρέσει σε ένα σύντομο κείμενο. Ωστόσο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Λακάν προσφέρει την ουσιαστικότερη μέχρι σήμερα οδό για να ανασυγκροτηθεί η ψυχαναλυτική θεωρία χωρίς να καταφύγει σε επι-

κίνδυνες αναλογίες από τη φυσική επιστήμη, όπως κάνουν στην Αμερική. Μας στρέφει ξανά το βλέμμα προς τη συζήτηση προς τη θεραπεία που βασίζεται στην ομιλία κι όχι στους ιστούς. Η λακανική θεωρία είναι πολύτιμη για τις ανθρωπιστικές επιστήμες, γιατί με τη βοήθειά της στράφηκε το ενδιαφέρον στη γλωσσολογία και τη σημειολογία για να μπορέσουν και οι επιστήμονες να οργανώσουν τη σκέψη τους. Σήμερα με τα δεδομένα της σύγχρονης γλωσσολογίας είναι αντιεπιστημονική και μακριά από τις ανθρωπιστικές επιστήμες κάθε ερμηνεία φυσικής ιστορίας για τον άνθρωπο. Είναι απαράδεκτο να υπάρχουν ακόμα και σήμερα στο τέλος του 20ού αιώνα άσυλα και η ψυχική αρρώστια ν' αποτελεί αιτία αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ενισχύει τα προγράμματα απο-ιδρυματοποίησης που εφαρμόζονται και στην Ελλάδα, αλλά ο λακανικός λόγος δεν είναι ακόμα για τους πάντες προσίτος. Ίσως να εισαχθεί από την Αμερική μετά από χρόνια, όπως τα ποπ-κορν, παραποιημένος και φυσιοκρατικός.

... Στην παιδαγωγική

Η παιδαγωγική λειτουργεί όπως ακριβώς και η ζωγραφική. Προσθέτει το ένα χρώμα πάνω στο άλλο, προσπαθεί να επιτύχει την αρμονία στους τόνους, την ενότητα στα υλικά, με απώτερο σκοπό τη σύνθεση, την απεικόνιση, την προσθετική δημιουργία.

Η ψυχανάλυση είναι μια «τέχνη» που μοιάζει με τη γλυπτική, ένα ακατέργαστο κομμάτι πέτρας, μαρμάρου, ξύλου αρχίζει να παίρνει μορφή με την αφαίρεση. Το σχήμα δημιουργείται μετά από την απώλεια αρκετού άχρηστου για την τελική επιδιωκόμενη αναπαράσταση υλικού.

Όμως και οι δυο επιστήμες, ως επιστήμες του ανθρώπου έχουν αυτόν ως τελικό όραμα και συναντώνται στο κομβικό σημείο που κάνει κάθε άνθρωπο να διαφέρει από τα άλλα είδη (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι ανώτερο από τ' άλλα είδη, στην πορεία της ζωικής εξέλιξης) και το σημείο αυτό δεν είναι άλλο από τη γλώσσα.

Στην ψυχανάλυση σμιλεύεται το ψυχικό υλικό και αφαιρείται το περιττό. Στη γλώσσα της συνείδησης στην οποία λειτουργεί η παιδαγωγική ή ψυχαναλυτική διεργασία είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτή. Γιατί το ακατάληπτο, το επώδυνο, το μυστικογενές δεν είναι δυνατόν να μεταδοθεί, είναι μόνο μοιραίο να βιωθεί. Η ψυχανάλυση εμβαθύνει σ' ένα υλικό ασυνειδητό και αλληλοεξαρτά τη μεταψυχολογία με την θεραπεία. Η παιδαγωγική προσανατολίζεται στο παραδεκτό της μετάδοσης και είναι υποχρεωμένη διαρκώς να επιζητά το συνειδητό.

Όμως υπάρχει και ο λόγος και η σιωπή των φαντασιώσεων και ο δάσκαλος είναι υποχρεωμένος να δεχθεί και την ύπαρξή τους και τις επιπτώσεις τους που κάποτε φτάνουν μέχρι το γνωστικό και το συνειδητό των επιμορφωτικών του επιδιώξεων. Έτσι παρ' ότι η «ψυχανάλυση της κουζίνας» έχει απλώσει τα πλοκάμια της στα περιοδικά ποικίλης ύλης και παραμορφωμένη φτάνει μέχρι τον παιδαγωγό που έχει (και πρέπει να έχει) την ανάγκη της ενημέρωσης, η ψυχανάλυση, μπορεί να υποβοηθήσει το έργο του εκπαιδευτικού. Όπως μπόρεσε να δώσει τα κατάλληλα εργαλεία στην ερμηνεία κοινωνιολογικών, πολιτειακών προβλημάτων ή ακόμα και της τέχνης, από τον ίδιο τον ιδρυτή της (βλέπε έργα: *Τοτέμ και Ταμπού*, *Το μέλλον μιας αυταπάτης*. *Η δυστυχία στον πολιτισμό*, *Μουσής και μονοθεϊσμός*).

Η γλώσσα, μέσω της οποίας επιχειρείται η μετάδοση των γνώσεων, η ίδια γλώσσα προσφέρει τα μέσα για τη μελέτη του ασυνειδήτου, με τις μεταφορές, τις μετωνυμίες, τους συμβολισμούς της. Η γλωσσική πολυπλοκότητα και η εξ' αυτής παραγομένη πρόσληψη

μηνυμάτων είναι και για το δάσκαλο και για το μαθητή σκοινί για ασκήσεις ισορροπίας. Στον μεν πρώτο είναι απαραίτητα τα δάνεια από τα ψυχαναλυτικά δεδομένα, στον δε δεύτερο η επιδίωξη μιας γλωσσικής και συναισθηματικής επάρκειας. Ένα παιδί που εσωτερίκευσε με οποιοδήποτε τρόπο τον κόσμο των ενηλίκων ως απειλητικό είναι ένα παιδί που δύσκολα θα ανηφορίσει το δρόμο της γνώσης, της γλωσσικής της μετάδοσης. Έρμαιο ενός εσώτερου πόνου, πραγματικού ή φανταστικού, θα αγνοήσει τις πληροφορίες του σχολικού γλωσσικού πλαισίου γνώσεων (είτε η πρόθεση του δασκάλου είναι καλή είτε κακή). Σημασία γι' αυτό το παιδί δεν έχει η ανάπτυξη της σκέψης του, η κοινωνικοποίησή του, η αποδοχή των κοινωνικών κανόνων, η συμμετοχή του στην τάξη, αλλά η απαλλαγή του απ' όλα αυτά γιατί τα ψυχικά του παράγωγα είναι ισχυρότερα.

Ο τομέας της κοινωνικής ανάπτυξης λοιπόν έχει ανάγκη και από τα ψυχαναλυτικά ευρήματα, αφού κοινωνική γνώση, κοινωνική συμπεριφορά και ψυχικός κόσμος είναι αλληλένδετα. Επομένως βασικό μέλημα κάθε παιδαγωγού είναι αυτό που πρέπει να είναι και για τον αναλυτή: η διερεύνηση του έργου της επικοινωνίας. Σε έρευνα που έκαναν οι Beal και Flavel για τη δυνατότητα των παιδιών να αξιολογούν ένα μήνυμα και την ποιότητά του, φάνηκε ότι μπορούν μόνο να διακρίνουν αν ένα μήνυμα είναι επαρκές ή όχι. (Αξιολογώντας το μήνυμα που δίνει ο ακροατής σ' έναν ομιλητή.) Όταν ο ακροατής τους αναφέρει ότι κατάλαβε ένα ανεπαρκές μήνυμα τα παιδιά δέχονται αυτά που τους λέει χωρίς κριτική ακόμα κι όταν πρέπει να αμφισβητήσουν τις πληροφορίες του ακροατή. Τα παιδιά είναι έρμαια της κυριολεξίας και όσο ο δάσκαλος δεν μυείται στη μεταφορική γλώσσα (τα εργαλεία της οποίας προσφέρει η ψυχαναλυτική διεργασία) τόσο πιο αδύναμος παρουσιάζεται ως προς το πλησίασμα του παιδιού όχι γνωστικά αλλά ψυχικά. Η αλήθεια του μαθητή του, δεν είναι η Αλήθεια του Ντεκάρτ ή του Καντ, ούτε καν η αλήθεια του Σπινόζα που επιδιώκει διαφορετικά πράγματα από τα ζητούμενα. Η παιδαγωγική γνώση δεν ισούται με την προσήλωση στο θετικό ή θετικιστικό μήνυμα προς το μαθητή. Η παιδαγωγική που συνδέει τη γνώση με τη λογική της δομή μπορεί χωρίς την ψυχαναλυτική διόπτρα να αποτύχει.

Ο Φρόντ μπορεί να βασίστηκε στο δυτικό ρασιοναλισμό, αλλά κυρίως εμπλούτισε τη θεωρία του με γνωσιολογικά πρότυπα. Αυτά τα νέα κριτήρια επιστημονικότητας που αντλούν το φως από τον ιδιότυπο χώρο των αισθημάτων είναι υποχρεωμένη να τα ενστερνιστεί κάθε παιδαγωγική. Θα χρησιμοποιήσει έτσι την καθιερωμένη επιστημολογία της όχι για την ποσοτική αλλά για την ποιοτική λογική. Η ψυχανάλυση με τα δικά της κριτήρια επιστημονικότητας (που η σχολή της Φρανκφούρτης τα χρησιμοποίησε και άντλησε στοιχεία από τον ιδιότυπο χώρο της) θα βοηθήσει την παιδαγωγική να ορίσει την ψυχική ποιότητα των αισθημάτων του φόβου, της λύπης, της αβεβαιότητας του παιδιού και να ξεφύγει από τα ποσοτικά κριτήρια των συμβατικών κοινοτοπιών του 19ου αιώνα και εξής. Γιατί ερευνώντας την ποιότητα του εκπαιδευμένου αισθήματος ο παιδαγωγός θα είναι σε θέση να αντιληφθεί —μέσω της γλώσσας πάντοτε— την ποσότητα της ενέργειας που δαπανήθηκε γι' αυτό. Ο Φρόντ μέσω της αρχής της ηδονής δεν έκανε τίποτα άλλο από το να παρατηρήσει την εκφόρτιση της ψυχικής ενέργειας που συσσωρεύεται με τα νευρόνια. Ο όγκος των ερεθισμών είναι μεγάλος και κάθε ένας από μας υπακούει με το δικό του τρόπο, ενεργεί μοναδικά στη διατήρηση της ενέργειας. Κάθε μνήμη είναι ξεχωριστή, αλλά αυτό η παιδαγωγική φαίνεται να το παραβλέπει.

Τα νευρόνια Φ διοχετεύουν τα εξωτερικά ερεθίσματα και τα νευρόνια Ψ συγκρατούν τα μνημονικά ίχνη. Το ψυχικό συναίσθημα το επωμίζονται τα νευρόνια W. Τον όγκο των ερεθισμάτων τον μετατρέπουν σε ψυχική ποιότητα. Όταν π.χ. ένα παιδί κλαίει, φωνάζει,

χτυπιέται είναι μια εκφόρτιση της ανάγκης του για κατανόηση. Να λοιπόν ο δρόμος για την παιδαγωγική όπως τον ορίζει ο ίδιος ο Φρόντ.

Η δυσαρέσκεια είναι το μέσο, αναφέρει ήδη το 1895, η ανάγκη του παιδιού που πρέπει να ικανοποιηθεί. Και μπορεί ο Φρόντ στη συνέχεια την υπόθεση των νευρονίων να την εγκαταλείπει, αλλά οι λειτουργίες του ψυχικού συστήματος εξακολουθούν να ανιχνεύονται σ' όλο το υπόλοιπο έργο του.

Ο μηχανισμός της επιθυμίας είναι πάντοτε παρών και κινητοποιεί όλο το ψυχικό μας σύστημα. Υπάρχει όμως και η αρχή της πραγματικότητας. Εκεί δεν υπάρχει μόνο ό,τι είναι ευχάριστο αλλά το ωφέλιμο. Εδώ ο παιδαγωγός έχει τόπο δράσης και κυριολεκτικά δεσπόζει. Γιατί μπορεί οι ανεπιθύμητες σκέψεις του παιδιού να πήραν το δρόμο προς την απώθηση, αλλά η απωθημένη επιθυμία μπορεί να φτάσει στη συνείδηση μέσω της προσοχής. Εδώ είναι ο τόπος που ζουν αρμονικά η επιθυμία με τη γλώσσα, εδώ εκφράζεται με λέξεις η επιθυμία.

Να λοιπόν που μπορεί να καθοριστεί ο στόχος του δασκάλου. Κι αυτός δεν είναι άλλος από το να κάνει το παιδί να δεχθεί την πραγματικότητα. Να κλείσει την πόρτα στις κακές μάγισσες και στους δράκους με το περίφημο μέσο που ο Φρόντ το αποκαλεί, δηλαδή το βραβείο της αγάπης. Κάθε παιδαγωγική αν δεν τροφοδοτείται από το μέσο αυτό είναι καταδικασμένη.

Η ψυχανάλυση είναι τελικά η επιστήμη των μέσων, η παιδαγωγική ας τα χρησιμοποιήσει για να μην ανακατεύει λάθος τα χρώματα.